

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Cafrang és csáprág

A TESz.-ben (1: 408), EWUng.-ban (156–157) és ÚESz.-ben egyaránt tárgyalt *cafrang*, *csáprág* ’(díszes) lótarakó, nyeregtakaró’ eredete a mai napig tisztázatlan. Írásomban ennek a kérdésnek szeretnék utánajárni.

GOMBOCZ a Magyar Nyelvben megjelent Csáprág című cikkében azt állítja (1913: 412–414), hogy az oszmán-török *čaprak* a m. *csáprág* szóból ered, amely a m. *cafrang* (= *cafrang*), *cafrag* (= *cafrag*) alakváltozata. Véleménye szerint az or.¹ *čaprakъ*, le. *czaprak*, *czaprag*, fr. *chabraque*, ném. *Schabracke* [sic!] szavak részben a magyarból, részben pedig az oszmán-törökből erednek.

A cseh bohémista, szlovákista, névtanos nyelvész VLADIMÍR ŠMILAUER, aki a prágai Károly Egyetemen cseh és német szakon végzett, majd a habilitáció után professzorként tanított, a Naše řeč [Nyelvünk] akadémiai folyóiratban megjelent Čabraka című tanulmányában megállapítja, hogy a *čabraka* a 16. században jelent meg a csehben, a németben 1691-től van adatolva, a francia nyelvbe pedig csupán a 19. században került át új jövevényszóként a németből. Továbbá azt írja, hogy a cseh kifejezés közvetlen forrásaként a m. *csáprág*-ot lehet tekinteni. A magyar szó eredetével kapcsolatban két vélemény is van. Sokan a török *čaprak*-ból vezetik le, ami állítólag a *čap*- ’betakar’ szóból származik, de a magyar nyelvészek azt állítják (itt hivatkozik GOMBOCZ fent említett cikkére), hogy a török kifejezés magyar eredetű. A *csáprág* alaknak ugyanis számos változata van, amelyeket a mai *cafrang*-hoz sorolnak (a nem eredeti *n*-nel, amely a szóvégi *g* előtt más esetekben is előfordul: szláv *brlog* > *barlang*). Mivel nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy népi etimológiáról van szó, ŠMILAUER inkább marad a törökből való származtatásnál (ŠMILAUER 1937: 129–130).

A TESz. (1: 408) szerzői elismerik, hogy a m. *cafrang* szónak tisztázatlan, talán onomatopoeitikus eredete van. Különösebb érvelés nélkül azt írják, hogy a m. *csáprág* török eredete nem valószínű. Azt gondolják, hogy a török *čaprak* ’díszes lótarakó, nyeregtakaró’ a magyarból lett kölcsönözve. Továbbá megemlítik, hogy a *csáprág* közvetlenül a magyarból vagy a török nyelv közvetítésével került át több európai nyelvbe, vö. ném. *Schabracke*, fr. *chabraque*, hv./szb. *caprag*, cseh *čabraka*, szlk. *čabraka*, *čabrak*, le. *czaprak*, or. *čenpak*.

RÄSÄNEN (1969: 99) etimológiai szótárában közli, hogy a török *čaprak* ’lótarakó, nyeregtakaró’ átkerült az oroszba (*чанпак*), lengyelbe (*czaprak*), németbe (*Schabracke*) és más nyelvekbe.

HADROVICS Ungarische Elemente im Serbokroatischen [Magyar elemek a szerbhorvát nyelvben] című monográfiájában az adott szót a következőképpen elemzi: a legrégebbi magyar alakok, mint a *cafrang* ’caputium’ (1380 körül), *chaprang* (= *caprang* 1395 körül), *chaprong* (= *caprong* 1405 körül, TESz.), ’fejfedő, sapka, főkötő, kapucni’

¹ A nyelvek rövidítéseinek feloldását l. pl. a TESz. 1. kötetében.

jelentésük miatt nem magyarázhatók a magyarból származó hangutánzó eredetű szavaként (ahogyan azt a TESz. meglehetősen bizonytalanul megkísérli), hanem közvetlenül az ófr. *chaperon*-ra vezethetők vissza. A francia *-on* helyettesítése *-ong*-gal a magyar nyelvben feleslegessé teszi a német közvetítés feltételezését, bár a kfn. *schaperûn*, *schapperûn*, *schaprûn* 'csuklya, rövid kabát', valamint az ócseh *čaprûn* és *čaprûnek* természetesen ide tartoznak. A forma és a jelentés további fejlődése a magyarból indult ki. Egyrészt a denazalizált *csaprag*, *-ak*, *caprag*, *-ak*, *csafrag*, *cafrag* alakok jöttek létre, másrészt kialakult a későbbi fő jelentés '(díszes) lótakaró, nyeregtakaró' (már 1493-ban) és olyan mellékjelentések, mint például 'rojt, függő dísz', 'prostituált' stb. A 'lótakaró' jelentésű magyar kifejezés *csaprak*, *caprak* alakban európai vándorszóvá vált, hasonlóan a *drabant*, *köntös*, *pallós* kifejezésekhez. Így az oszmán *çaprak* szó is a magyarból származhatott, amely tovább hatolt az oroszba (*čaprak*, *čeprak*). A cseh *čabraka* (a 16. századtól), szlk. *čabraka*, *čabrak*, *caprak*, *cafrak*, le. *czaprag*, *-ak*, ném. *Schabracke*, fr. *chabraque* részben a magyarból, részben a törökből magyarázható (HADROVICS 1985: 160).

Az EWUng.-ban (156–157) megjelenik az a gondolat, hogy a *cafrang* relatív fiktív töből keletkezett származékszó. A relatív tö *-r* gyakorisító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a *cafka*, *cafól* stb. tövével lehet azonos. Az ÚESz. ugyanezt közli.

EREN (1999: 79–80) utal GOMBOCZ cikkére és a TESz.-re. Egyetért azzal, hogy a török *çaprak* a m. *csáprág*-ból ered, amely a török nyelv közvetítésével több európai nyelvbe került át.

Fejlődése során a magyar nyelv közvetlen kontaktusban állt a törökkel és a mai napig élő kapcsolata van a némettel, szlovákkal, horvátokkal és a szerbvel. Ezért is elfogadhatatlan állítás, hogy egy magyar eredetűnek vélt szó a török nyelven keresztül került a németbe, szlovákba, horvátba vagy a szerbbe.

A krakkói Jagelló Egyetem etimológus, turkológus professzora MAREK STACHOWSKI (2019: 107) török etimológiai szótárában a *çaprak* ~ *şaprak* címszónál szintén megkérdőjelezi EREN azon állítását, hogy a török kifejezés a magyarból származik és hivatkozik egyrészt ŞIRIN USER (2013) tanulmányára, másrészt a *farkas* 'farmatring, farszj, farkoszj' és *csáprág* kifejezésekről írt cseh nyelvű cikkemre (TÖLGYESI 2018, lásd még TÖLGYESI 2017). STACHOWSKI a továbbiakban kétségét fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy a török *çaprak* ~ *şaprak* összefügg-e a *çap-* tőhöz tartozó 'betakar' és 'vágat' igékkel.

A fent említett publikációkból látható, hogy a *cafrang*² és a *csáprág* töve és kölcsönös kapcsolata kérdéses. Az adott szó magyar eredetét nem támasztja alá semmilyen elfogadható érvelés. SZERGEJ ANATOLJEVICS SZTAROSZTYIN, aki történeti-összehasonlító nyelvészettel, ezen belül is főként az ősnyelvekkel foglalkozott, létrehozta a StarLing nevezetű terjedelmes etimológiai adatbázist. A rendszerben több mint 15 különböző török nyelv alakjai alapján rekonstruálva van az őstörök **çap-* 1. 'egyfajta köpeny', 2. 'szoknya', 3. 'rég, használt ruha', 4. 'nyeregaláté', 5. 'női köpeny', 6. 'köpeny', 7. 'ék alakú betoldás a ruhában'.³ A szószerkesztésben többek között szerepel a török *çaput* 'rég, használt

² Érdekes, hogy a m. *cafrang*, ném. *Schabracke*, fr. *chabraque* pejoratív kifejezésként is használatos. A ném. *Schabracke*, fr. *chabraque* átvitt értelemben 'öreg, csúnya nő' (vö. WAHRIG 2002: 1085). A m. *carfang*, fr. *chabraque* pedig kétes erkölcsű nőt vagy prostituáltat is jelölhet.

³ Néhány származékszót világosan meg lehet különböztetni: a) **çap-gut* 'felsőruházat, ruha', később 'használt ruha', b) **çap-rak* 'nyeregaláté', c) **çap-an* 'köpeny', d) **çap-gu* 'ék alakú betoldás a ruhában' (StarLing 1998–2003).

ruha' és a török *çaprak* 'nyeregalátét'. Az a véleményem, hogy a szóképzés és jelentés szempontjából nem motivált m. *csáprág* a török *çaprak*-ból származik.

VÁMBÉRY (1870: 135) a Nyelvtudományi Közlemények 8. kötetében publikált Magyar és török-tatár szóegyezések című tanulmányában megadja a csag. *çapmak* 'vág, üt', '(lóháton) vágat' igét. RÄSÄNEN (1969: 99) szótárában a ktör. *çap* 'üt', '(házat) agyaggal borít' jelentéssel szerepel. 2021-ben látott napvilágot WILKENS (2021: 222) ujjur írásos nyelvmélekek anyagából szerkesztett ótörök szótára, melyben a *çap*- ige jelentése: 'üt, csap, vág, (ruhát, szőnyeget) ver'. Vagyis a *çap*- ige az ótörök kortól folytonosan létezik a törökben 'üt, ver' jelentésben, és ez vesz részt valamennyi SZTAROSZTYIN által felsorolt ruhaneműt jelölő szó töveként. (Az igei fő lehet óstörök eredetű, de a belőle képzett ruhadarabok nevei nem.) A török nomádok felsőruházata és a lótakaró ugyanis nemezből készült évszázadokon át, a nemezt pedig különböző állatszőrökből, de főleg gyapjúból „verik”, hogy az anyag összeálljon. Tehát a SZTAROSZTYIN által megnevezett ruhadarabok közös eleme szemantikailag a nemezelés technikája.⁴

A cseh *čabraka*, szlk. *čabraka*, *čabrak*, le. *czaprak* kifejezések valószínűleg a m. *csáprág* (*csábrág*, *csáprák*, *csábrák* stb.) szavakon keresztül a török *çaprak* átvételei (vö. MACHEK 1971: 92; BRÜCKNER 1974: 72; REJZEK 2001: 111; NEWERKLA 2011: 482). A ném. *Schabracke* szót többnyire közvetlenül a török nyelvből vezetik le vagy a m. *csáprág*-on keresztül a török *çaprak*-ból (vö. MACHEK 1957: 64; KLUGE 2002: 789). HADROVICS (1985: 160) szerint a le. *szabrak*, *szabraka* későbbi jövevényszó a németből. NEWERKLA (2011: 482) azt írja, hogy a cseh/szlk. *šabrak(a)* a ném. *Schabracke* kifejezésen keresztül a török *çaprak* átvétele vagy a német kifejezés hatással volt a cseh és szlovák alakokra. Szeretném hangsúlyozni, hogy a török *çaprak* mellett létezett és a mai napig létezik a török *şaprak* 'ua.' változat. A német, cseh, szlovák és a lengyel nyelv a magyarból való szókölcsönzésnél rendszerint megőrzi a [ʃ] hangot, vö. ném. *Csardas*, *Csárdás*, cseh/szlk. *čardáš*, le. *czardasz* < m. *csárdás*; ném. *Tschako*, cseh *čáka* (nn), *čáko* (sn), szlk. *čakov*, le. *czako* < m. *csákó* (TÖLGYESI 2020: 342–344). Emiatt azt gondolom, hogy a ném. *Schabracke*, cseh *šabrak*, *šabraka*, szlk. *šabrak*, *šabraka*, le. *szabrak*, *szabraka* és szln. *šabraka* alakok a m. *sabrák*⁵ szón keresztül a török *şaprak* átvételei.

Kulcsszók: etimológia, nyelvi kontaktusok, szókölcsönzés, turcizmus, nyeregtakaró.

Hivatkozott irodalom

BRÜCKNER, ALEKSANDER 1974. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wiedza Powszechna, Warszawa.

CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862. *A magyar nyelv szótára* 1. Emich Gusztáv, Pest.

⁴ Ezért az értékes megjegyzésért AGYAGÁSI KLÁRA szlavista, turkológus és finnugrista professzor asszonynak (Debreceni Egyetem) tartozom hálával. Szeretném megköszönni azt is, hogy felhívta a figyelmemet RÄSÄNEN és WILKENS munkáira. A *nemez* szóhoz lásd még 1. 1395 'gyapjúból, szőrből tömörítéssel készített kelme, ennek egy darabja mint használati tárgy', 2. 1592 'nyereg alá való posztó, párna'. Iráni eredetű. Középperzsa *namad* 'durva kendő, szövet', újperzsa *nāmād* 'nemez, durva szövet, szőnyeg'. Ezek egy 'üt' jelentésű ige igevevei: a nedves gyapjút ugyanis összeütögetve, egybesajtolva tömörítették nemezlappá (TESz. 2: 1012).

⁵ A magyar nyelv szótárában CZUCZOR és FOGARASI (1862: 1108) azt írják, hogy a *sabrák*, *zsabrák* alakok valószínűleg a *czafrang*-ból származnak.

- EREN, HASAN 1999. *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. Benkő, Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. + Register. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1913. Csáprág. *Magyar Nyelv* 9: 412–414.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KLUGE, FRIEDRICH 2002. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. de Gruyter, Berlin – New York.
- MACHEK, VÁCLAV 1957. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. ČSAV, Praha.
- MACHEK, VÁCLAV 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia, Praha.
- NEWERKLA, STEFAN MICHAEL 2011. *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* (= Schriften über Sprachen und Texte 7.). Peter Lang, Frankfurt am Main.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- REJZEK, JIŘÍ 2001. *Český etymologický slovník*. Leda, Voznice.
- ŞIRIN USER, HATICE 2013. Yabogan (A 80) yazıtı üzerine. In: GÜL, BÜLENT Ed., *Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara. 457–464.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1937. Čabraka. *Naše řeč* 21: 129–130.
- STACHOWSKI, MAREK 2019. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Księgarnia Akademicka, Kraków.
- StarLing 1998–2003. Ed. SZTAROSZTYN, SZERGEJ ANATOLJEVICS. <http://starling.rinet.ru> (2023. 08. 20.)
- TESZ. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + Mutató. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- TÖLGYESI TAMÁS 2017. Zur Herkunft des tschechisches Wortes *farkaš*. In: JANYŠKOVÁ, ILONA – KARLÍKOVÁ, HELENA – BOČEK, VÍT Eds., *Etymological Research into Czech. Proceedings of the Etymological Symposium Brno 2017, 12–14 September. 2017, Brno*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha. 387–390.
- TÖLGYESI TAMÁS 2018. K původu slov *farkaš* a *čabraka*. *Bohemica Olomucensia 2 – Linguistica*: 196–203.
- TÖLGYESI TAMÁS 2020. Hungarianismen im Gemeindeutschen, österreichischen Deutsch, ostösterreichischen Dialekt und im Slawischen. In: SZUCSICH, LUKA – KIM, AGNES – YAZHINOVA, ULIANA Eds., *Areal Convergence in Eastern Central European Languages and Beyond*. Peter Lang, Berlin. 341–349.
- ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár* 2011–2022. Szerk. GERSTNER KÁROLY. <https://uesz.nytud.hu> (2023. 08. 20.)
- VÁMBÉRY ÁRMIN 1870. Magyar és török-tatár szövegvezések. *Nyelvtudományi Közlemények* 8: 109–189.
- WAHRIG, GERHARD et. al. 2002. *Deutsches Wörterbuch. Mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“*. Gütersloh, Bertelsmann Lexikon Institut im Wissen Media Verlag.
- WILKENS, JENS 2021. *Handwörterbuch des Altungarischen*. Universitätsverlag Göttingen, Göttingen.

***Cafrang* ~ *csáprág* ‘saddlecloth’**

It is still debated whether Hungarian *cafrang* ~ *csáprág* originates from Turkish *çaprak* ‘saddlecloth’ or vice versa. In this article, I show that Czech *čabraka*, Slovak *čabraka*, *čabrak*, Polish *czaprag* most likely come via Hungarian *csáprág* [ʃa:pra:g] from Turkish *çaprak*. On the other hand, German *Schabracke*, Czech *šabrak*, *šabraka*, Slovak *šabrak*, *šabraka*, Polish *szabrak*, *szabraka* and Slovenian

šabraka were borrowed via Hungarian *sabrák* [ʃɒbra:k] from Turkish *şaprak* ‘id.’. For centuries, saddlecloths were made of felt. The Turkish verb *çap-* means, among other things, ‘to hit, to beat’. This refers to the old technique of felting. Wet wool was compressed by beating it into a felt cloth.

Keywords: etymology, language contacts, borrowing, Turkism, saddlecloth.

TÖLGYESI TAMÁS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Universitát Wien

NYELVMŰVELÉS

Levélirói profil- és attitűdvizsgálat az Édes anyanyelvünk című rádióműsor hallgatói leveleiben

1. Bevezetés. Tanulmányom célja, hogy kis mintán megmutassa a nyelvművelő műsorok hallgatóinak szociolingvisztikai profilját, tipizálja kérdéseiket-hozzászólásaikat, nyelvi-nyelvhasználati attitűdjüket. Ezzel a területtel a magyar szakirodalomban még kevésbé foglalkoztak.

A rádiós nyelvművelés a nyelvről való gondolkodás, a normakijelölés, a tudománykommunikáció, a nyelvi szemléletformálás színtere, amit a hallgatói levelek tesznek interaktívvá. A levelek jelentősége többféle. Egyfelől megmutatják a közönséget foglalkoztató kérdéseket, másfelől tükrözik a nyelvi ismeretterjesztő műsorok hatékonyságát. Fontos tükröi a nyelvről való laikus gondolkodásnak, a nyelvhez való viszonyulásnak, az ún. laikus nyelvészetnek, ami a nyelvtudományi kutatás elhanyagolt területe. Pilotvizsgálatomban a nyelvi kérdések iránt érdeklődő laikus közönség profilját, nyelvi attitűdjeit és motivációit kutattam az Édes anyanyelvünk című műsorhoz érkezett hallgatói levelek tükrében.

2. A rádiós nyelvművelés elméleti háttere és műfaji adottságai. A rádiós nyelvművelő műsorok virágkorában McLuhant idézve még „a globális falu kisbírójának” nevezhetjük a tömegkommunikációt, ami ellátja a tájékoztatás eligazítás, hirdetés funkcióját (BUDA 1985: 7; BAJOMI-LÁZÁR 2006). Ez a szerep ma kevésbé érvényes. A nyelvművelő műsorok is a tájékoztató (tanácsadó) műsorok közé tartoznak, és ennek felelősségében kell, hogy készüljenek. Ez a tömegkommunikációs jelenség adja a tanácsadó presztízsét a műsorokban. A rádióban megszólaló szakértők célja is saját tudományterületük ismereteinek népszerűsítése (VESZELSZKI 2022: 28). De ezzel együtt az áltudományos információk (nyelvi babonák) elleni „harc” is céljaik között szerepelhet (THORSON 2016; VESZELSZKI–FAYUNA 2019). Az ismeretátadás sikerességének titka pedig az olvasztás, a formálás és a megszilárdítás hármásában rejlik (GRIFFIN 2004: 12). A befogadó tudatában az olvasztás során

* Köszönöm témavezetőmnek, VLADÁR ZSUZSA tanárnőnek a vizsgálat és az írás elkészítéséhez nyújtott segítségét, tanácsait.